

PDF hosted at the Radboud Repository of the Radboud University Nijmegen

The following full text is a publisher's version.

For additional information about this publication click this link.

<http://hdl.handle.net/2066/14385>

Please be advised that this information was generated on 2018-07-07 and may be subject to change.



OMGEVINGSBESEF VAN BINNEN EN NAAR BUITEN BEZIEN

Nico Nelissen
Peer Scheepers

In dit artikel worden de resultaten gepresenteerd van een onderzoek naar het omgevingsbesef van de Nederlanders anno 1985 (N=1799). Daarbij wordt het omgevingsbesef naar twee aspecten gezien: 1. van binnen: door aandacht te schenken aan de verschillende dimensies waaruit het omgevingsbesef is opgebouwd; en 2. naar buiten: door na te gaan hoe het omgevingsbesef samenhangt met een aantal sociaal-culturele waarden. Al met al blijkt dat er op basis van het omgevingsbesef enkele goed van elkaar te onderscheiden typen Nederlanders te onderkennen zijn. Ieder van die typen wordt gekenmerkt door een herkenbaar patroon van sociaal-culturele waarden.

1. Inleiding

De kwaliteit van de omgeving waarin mensen wonen en leven staat de laatste jaren ter discussie. Aanleiding daartoe vormen de vele milieucalamiteiten, die de wereld teisteren (Seveso, Mexico, Bophal, Sandoz, Lekkerkerk, Tsjernobil, etc.). Er zou hier geen sprake meer zijn van incidenten, maar van een systematische aantasting en vervuiling van het milieu. Niet alleen de natuurlijke omgeving is hierbij in het geding, ook de kwaliteit van de gebouwde omgeving wordt bekritiseerd: slechte huisvesting, hinder van verkeer, beperkte recreatiemogelijkheden, enz.. Kortom: het leven en wonen van mensen moet 'genoten' worden in een steeds minder te genieten omgeving. Vraag bij dit alles is: welk besef hebben de Nederlanders van het problematisch karakter van hun omgeving? Zijn ze daar erg gevoelig voor of staan ze daar onverschillig tegenover?

2. Sociologie wordt wakker

Sociologen zijn bepaald niet de eersten geweest die hebben gewezen op het problematisch karakter van de omgeving. Zeker waar het de natuurlijke omgeving betreft, hebben sociologen lange tijd gezwegen, waar biologen, ecologen en chemici al lang hun stem hadden verheven (Carson, 1962; Commoner, 1972; Ehrlich & Ehrlich, 1970; Reid, 1965; Whittaker, 1972). De gangbare sociologie-beoefening had nauwelijks oog voor de omgeving in de zin van de natuurlijke en gebouwde omgeving. De samenleving werd bestudeerd als functionerende in een vacuüm. Enerzijds had dit te maken met een afkeer van vroegere deterministische theorieën (Ratzel, 1882), waarin aan de omgeving een beslissende rol werd toegekend bij de verklaring van het maatschappij-gebeuren; anderzijds met het gegeven dat de na-oorlogse samenleving in haar ontwikkeling superieur aan de omgeving leek te zijn en de omgeving een steeds minder relevante factor werd. Hoe anders zou dit worden in de loop van de jaren zeventig, toen men langzamerhand binnen de sociologie tot de constatering moest komen, dat de omgeving een belangrijk,

zo niet het meest belangrijke vraagstuk van de samenleving was geworden.

2.1. Sceptis bij sociologen

Voor veel sociologen is de bestudering van de relatie samenleving - omgeving nog altijd omgeven met een merkwaardige waas van sceptis. Is dit onderwerp wel een thema voor sociologen? De omgeving, dat is toch iets voor natuur- wetenschappers, voor biologen, ecologen, physici, chemici, biochemici en toxicologen. Via allerlei studies is echter vast komen te staan, dat de omgeving geen puur 'natuurlijk' gegeven is, maar dat de omgeving in sterke mate wordt beïnvloed door de wijze waarop de mensen met die omgeving omgaan. Een belangrijke stimulans bij deze ommezwaai in het denken, is ongetwijfeld het door Meadows opgestelde Rapport aan de Club van Rome (1972) geweest. In dit rapport werd een duidelijke relatie gelegd tussen de milieuvervuiling en de uitputting van de natuurlijke hulpbronnen aan de ene kant en de exponentiële groei van de bevolking en van de industriële produktie aan de andere kant. Een samenleving die ongeïndremd in bevolkingstal en industriële produktie groeit, overschrijdt op den duur de grenzen die door de omgeving worden gesteld. Het gevolg is een ineenstorting van het mondiale ecosysteem. Ook latere studies, die een gedeeltelijke rectificatie, maar vooral een specificatie van het Rapport aan de Club van Rome inhielden (Mesarovic en Pestel, 1974), kwamen tot een soortgelijke conclusie: de samenleving was op weg om de grenzen van de eigen mogelijkheden te overschrijden. Zelfs in een land als de Verenigde Staten, waar men de achteruitgang van de omgeving lange tijd buiten het openbare debat wist te houden, moest na het alarmerende rapport 'Global 2000' (een in opdracht van de president opgesteld rapport) erkennen dat de wereld door eigen toedoen in een uiterst preciaire situatie terecht was gekomen (Global 2000, 1980).

2.2. Our common future

Bij de analyse van de mondiale omgevingsproblematiek werd tot voor kort hoofdzakelijk gelet op de positie en rol van de ontwikkelde landen, meer specifiek op de westerse wereld. Langzamerhand is echter duidelijk geworden dat ook de ontwikkelingslanden in het totale proces van verval van de omgeving een rol spelen. Het is dan ook niet zonder reden dat onlangs door een internationaal gezelschap van politici en geleerden in opdracht van de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties, een rapport is gepubliceerd, getiteld 'Our common future' (1987), ook wel aangeduid als het rapport Brundtland. In dit rapport wordt de omgevingsproblematiek niet als een geïsoleerd gegeven beschouwd, maar als een probleem dat onverbreekelijk is verbonden met economische, sociale, culturele en politieke ontwikkelingen. De commissie constateert een wereldwijde en tevens levensgevaarlijke aantasting van het milieu: de ondergang van de zuurstofproducerende bossen, het door kooldioxide veroorzaakte broeikaseffect, chemische verontreiniging van water en bodem, aantasting van de ozonlaag en vele andere verschijnselen. Niet alleen de natuurlijke omgeving verkeert in een desolate toestand, ook de gebouwde omgeving, met name de onherbergzame miljoenensteden worden door de commissie bekritiseerd. Het heeft er alle schijn van, zo zou men populair kunnen zeggen, dat de kwaliteit van de omgeving op mondiale schaal is aangetast en steeds verder achteruit gaat.

2.3. Omgevingsbesef

Maar in hoeverre beseffen de mensen dat? In hoeverre zijn ze begaan met de kwaliteit van de omgeving? In de sociologische literatuur op het gebied van de natuurlijke omgeving, vormt de bestudering van het milieubesef één van de thema's dat al in de eerste helft van de jaren zeventig is opgepakt. Men zou zelfs kunnen zeggen dat er op dit gebied sprake is van een zekere traditie, zowel in Nederland als in het buitenland. Zo werd door het vroegere Ministerie van Cultuur, Recreatie en Maat-

schappelijk Werk al in 1970 een eerste studie verricht naar het milieubesef. In opdracht van ditzelfde ministerie werd enkele jaren later door Nelissen en Schreurs (1975) een meetinstrument 'milieubesef' ontwikkeld. Van dit instrument is later (tot op zekere hoogte) gebruik gemaakt door Ester (1979) en door Van der Meer (1980; 1981). Ook Van Raaij (1979), Pieters en Verhallen (1986) hebben op dit gebied hun bijdrage geleverd door de relatie te leggen tussen consumptie en milieubesef. Dat geldt ook voor Tellegen (1983), Fokkinga (1984) en Van der Loo e.a. (1984) daar waar het gaat om het milieubesef van leden van de milieubeweging. Recentelijk hebben Nelissen e.a. (1987) een replicatie-studie naar het milieubesef van de Nederlanders verricht, waardoor het mogelijk was het milieubesef van vroeger en nu te vergelijken. Ook in het buitenland is er sprake van een zekere traditie in zake de bestudering van het milieubesef, te denken valt hierbij aan de studies van Lipsey (1977), Weigel (1977) en van Cotgrove en Duff (1980, 1981).

De bestudering van het besef van de gebouwde omgeving is nauw gerelateerd aan het werk van Lynch inzake stadsbeelden (1960, 1981). Te denken valt aan studies van Carp, Zawadski en Shokrkon (1976) en in Nederland aan de studies van Steffen en Van der Voordt (1978) en Dekkers en Kuijstermans (1983). Deze studies gaan vooral in op de beleving van de gebouwde omgeving. Er wordt nagegaan op welke manier, welke mensen, welke belevingswaarde ondergaan van de gebouwde omgeving.

In deze studie betrekken we beide genoemde aspecten van de omgeving: zowel het besef van de natuurlijke, als het besef van de gebouwde omgeving. Ter onderscheiding van het eerder genoemde milieubesef (waar het alleen gaat om de natuurlijke omgeving) spreken we in deze studie van omgevingsbesef (het besef van de natuurlijke en de gebouwde omgeving).

3. Probleemstelling

De probleemstelling van het onderzoek naar het omgevingsbesef bestaat uit twee onderdelen: te weten 1. het

omgevingsbesef van binnen en 2. het omgevingsbesef naar buiten bezien.

3.1. Omgevingsbesef van binnen bezien

De eerste kwestie waarmee we ons hier bezighouden, is de vraag naar de inhoud van het omgevingsbesef. Waaruit bestaat het omgevingsbesef? Uit welke dimensies is het omgevingsbesef opgebouwd en hoe hangen die dimensies met elkaar samen? Het is met andere woorden het omgevingsbesef van binnen bezien. Op basis van deze 'binnenwaartse' analyse van het omgevingsbesef is het wellicht mogelijk om de Nederlanders in te delen in enkele typen, afhankelijk van hun scores op het meetinstrument omgevingsbesef.

3.2. Omgevingsbesef naar buiten bezien

Het tweede deel van de probleemstelling heeft betrekking op de samenhang die er mogelijk bestaat tussen het omgevingsbesef van de Nederlanders en post-materialistische waarden. Een en ander is gebaseerd op theoretische noties zoals die onder andere bij Inglehart (1977) te vinden zijn. Daar wordt gewezen op de opkomst van een nieuw, post-materialistisch waardenpatroon waarin meer ruimte is voor post-materiële waarden. Daartoe behoort de zorg voor de omgeving overigens niet, tenminste niet eenduidig, aldus Inglehart (1979: 319, 365). Wij daarentegen menen dat de mensen die begaan zijn met de omgeving wel degelijk affiniteit hebben met dit post-materialistische waardenpakket. Voorts verwachten we dat deze mensen zich maatschappijkritisch opstellen. Zij zullen in hoge mate geïnteresseerd zijn in het politieke leven, waarbinnen zij zowel langs conventionele, als onconventionele paden hun mening kenbaar maken. Gevoelens van politieke en maatschappelijke machteloosheid (anomie) zijn hun dan ook vreemd, evenals vervreemding van het politieke gebeuren. Daarnaast achten wij het plausibel dat deze mensen hun afkeur uitspreken ten aanzien van burgerlijke waarden, conservatisme, autoritarisme en conventionalisme. Of de christelijke wereld- en levens-

beschouwing in dit verband een rol speelt, is op voorhand niet te zeggen. Met andere woorden, naast een zicht op het omgevingsbesef van binnen, wordt ook de relatie met andere waarden bezien (naar buiten). In diagram ziet de probleemstelling eruit als weergegeven in figuur 1.

4. Operationalisering en meetschalen

De operationalisering van de basisbegrippen uit de probleemstelling heeft als volgt plaatsgevonden.

4.1. Omgevingsbesef

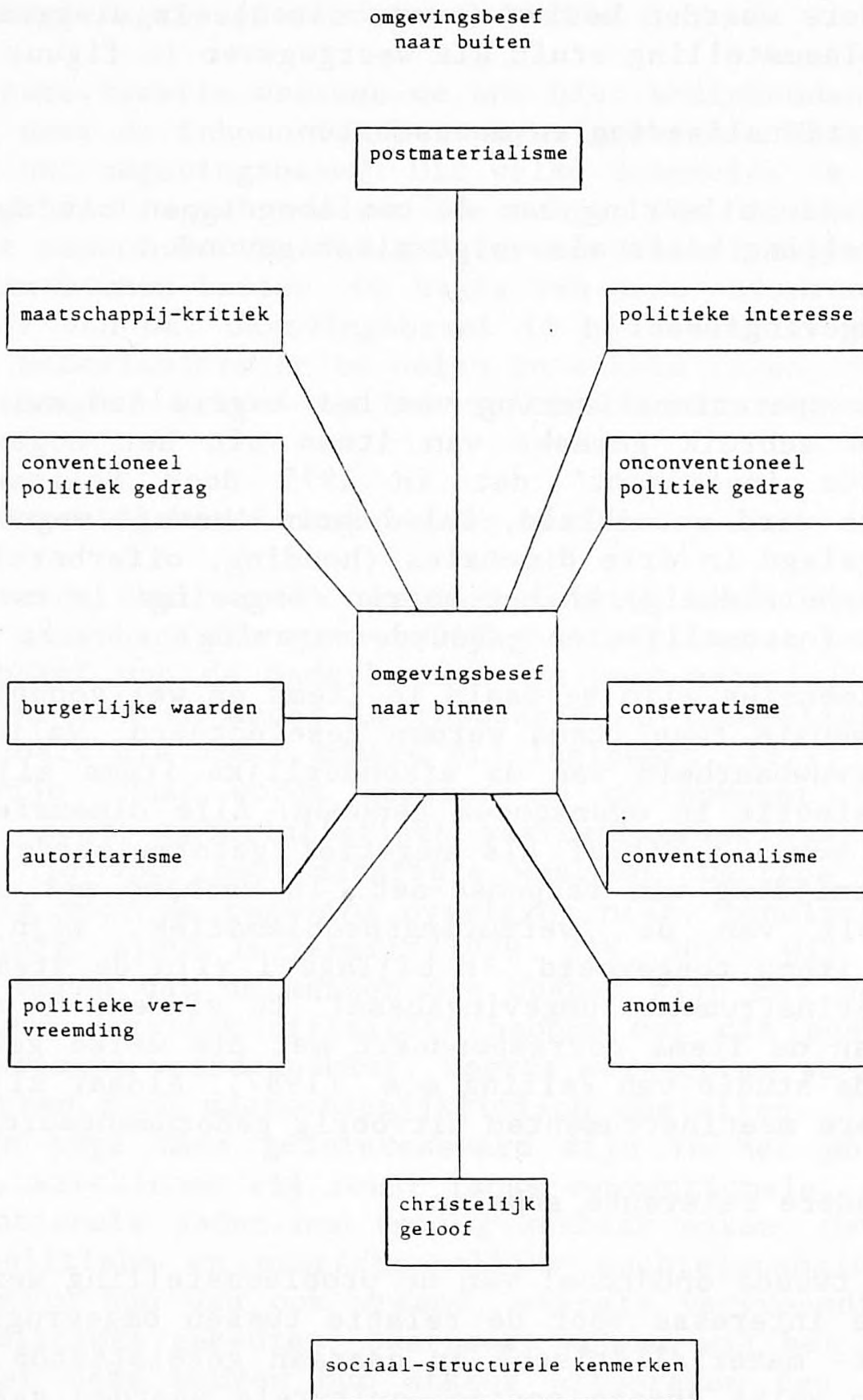
Voor de operationalisering van het begrip 'omgevingsbesef' is gebruik gemaakt van items uit het zogenaamde 'verkorte instrument' dat in 1975 door Nelissen en Schreurs werd ontwikkeld. Het begrip 'besef' wordt daar uiteengelegd in drie dimensies (houding, offerbereidheid en actiebereidheid) en het begrip 'omgeving' in twee dimensies (natuurlijke en gebouwde omgeving).

Deze dimensies zijn vertaald in items en wel zodanig dat per dimensie twee items werden geselecteerd. Validiteit en betrouwbaarheid van de afzonderlijke items zijn bij deze selectie in ogenschouw genomen. Alle dimensies bevatten zowel positief als negatief geformuleerde items ter vermijding van response-set. In verband met de actualiteit van de 'verzuringsproblematiek' zijn twee nieuwe items toegevoegd. In bijlage 1 zijn de items van het meetinstrument 'omgevingsbesef' te vinden. De nummering van de items correspondeert met die welke gebruikt is in de studie van Felling e.a. (1987). Aldaar zijn ook de andere meetinstrumenten uitvoerig gedocumenteerd.

4.2. Andere relevante schalen

In het tweede onderdeel van de probleemstelling wezen we op onze interesse voor de relatie tussen omgevingsbesef en post-materialistische en daaraan gerelateerde waarden. Om welke andere sociaal-culturele waarden gaat het en hoe hebben we deze in dit onderzoek geoperationali-

Figuur 1: diagram van probleemstelling



seerd? Het gaat hier om waarden die iets zeggen over een min of meer algemeen cultuurpatroon dat in de samenleving bestaat. Het gaat om waarden die verband houden met maatschappij-visie, met politiek, met levensbeschouwing, met gevoelens van vervreemding e.d.. Kortom waarden die betrekking hebben op de 'kern' van het menselijk bestaan en het menselijk samenleven. Onze veronderstelling is dat er een (nauwe) samenhang bestaat tussen deze sociaal-culturele waarden en het omgevingsbesef. We volstaan hier met een korte aanduiding van de inhoud van de betreffende waarden.

Post-materialisme (v1111) is gemeten volgens de door Inglehart geïntroduceerde procedure. Het gaat daarbij om een twaalftal items verdeeld over een set van vier items en een set van acht items. Elke set bevat evenveel materialistische als post-materialistische items. Aan de respondenten wordt gevraagd om deze items per set te ordenen in een volgorde van belangrijkheid. De materialistische items hebben betrekking op het handhaven van orde, het tegengaan van prijsstijgingen, het handhaven van economische groei, strijd tegen de misdaad en de zorg voor een sterk leger. De post-materialistische items gaan over politieke inspraak van burgers, de vrijheid van meningsuiting, het streven naar een minder onpersoonlijke samenleving waarin ideeën belangrijker zijn dan geld. Inglehart rekende aanvankelijk het item inzake 'verfraaiing van stad en platteland' ook tot de post-materialistische waarden, maar verwijderde dit item naderhand vanwege de gebrekkige validiteit.

Onder maatschappij-kritische waarden (v0826) verstaan we hier het streven naar maatschappelijke gelijkheid, zowel in financieel opzicht, als wat macht en zeggenschap betreft.

Politieke interesse (v1115) is gemeten met items waarin de betrokkenheid bij en kennis van het politieke leven aan de orde komen. Er is bijvoorbeeld gevraagd of men zich bezighoudt met politiek door daarover te lezen of door informatie in te winnen.

Er worden twee typen politiek gedrag onderscheiden. Conventioneel politiek gedrag (v1113) verwijst naar de actieve betrokkenheid bij het politieke leven, zoals dat tot uitdrukking komt in pogingen om invloed uit te oefenen op politici en het door hen gevoerde beleid. We hebben onder andere gevraagd of men politieke bijeenkomsten bezoekt, of men politici benadert, of men over politiek discussieert en of men vrienden poogt te overtuigen om op dezelfde politieke partij te stemmen. Onconventioneel politiek gedrag (v1114) betreft eveneens pogingen om politici te beïnvloeden, maar dan langs extra-parlementaire weg, zoals via boycotts, stakingen en het bezetten van gebouwen. Gevraagd is of men daadwerkelijk aan dergelijke acties heeft meegedaan.

Burgerlijke waarden splitsen we -in navolging van Felling e.a. (1983)- op in twee componenten: een familiale component (v0823), waarin het belang van huwelijk en gezin onderstreept wordt en een economische component (v0832) waarin maatschappelijke zekerheid en het vooruitkomen in het leven beklemtoond worden.

Ook aan het conservatisme onderscheiden we twee componenten (zie Felling en Peters, 1984). Economisch conservatisme (v0901) komt tot uitdrukking in de mening dat overheidsingrijpen in sociaal-economische kwesties zoveel mogelijk beperkt dient te worden. Daarmee verband houdende wenst men de macht van de vakbonden eveneens tot een minimum te beperken. Cultureel conservatisme (v0904) betreft een behoudende instelling in zaken als abortus en euthanasie, maar ook wat betreft de uitoefening van burgerrechten als de vrijheid van meningsuiting en de rol van de vrouw.

Onder conventionalisme rangschikken we lokalisme en de neiging tot conformisme. Lokalisme (v0915) verwijst naar het belang dat men hecht aan lokale verbanden. We hebben bijvoorbeeld gevraagd of men het lokale nieuws interessanter vindt dan het landelijke nieuws en of men liever van een lokale vereniging lid is dan van een nationale vereniging. De items van de conformisme-geneigdheid (v0923) hebben betrekking op de mate waarin men zich

conformeert aan de opvattingen van primaire en secundaire netwerken waarvan men deel vormt.

Nauw verwant met het conventionalisme is het autoritarisme (v1075). Adorno beschouwde conventionalisme als een onderdeel van het autoritarisme (Adorno e.a., 1950/1982). In onze omschrijving heeft autoritarisme vooral betrekking op ontzag voor en onderwerping aan autoriteiten.

Politieke vervreemding (v1118) verwijst naar een algemene scepsis inzake de politiek. Er is bijvoorbeeld gevraagd of men al dan niet tevreden is met de regering en of men deze al dan niet vertrouwt. Anomie (v1079) hangt met politieke vervreemding samen, aangezien deze attitude een politieke en maatschappelijke machteloosheid weerspiegelt (Felling, e.a., 1986).

Verder hebben we aandacht geschonken aan de christelijke levens- en wereldbeschouwing (v0853). Achter dit begrip gaat de christelijke visie schuil op het bestaan van een hogere werkelijkheid, de zin van het leven, de zin van lijden en dood en kwesties als goed en kwaad.

4.3. Betrouwbaarheid van de schalen

Deze meetschalen zijn hetzij via principale factoranalyse (zie Kim en Mueller, 1986), dan wel via het probalistische scalogrammodel (zie Mokken, 1970) tot stand gekomen. Daarbij zijn conventionele criteria (1) ter beoordeling van de analyseresultaten in acht genomen. De betrouwbaarheden van de aldus geconstrueerde schalen beschouwen we als voldoende. Specifiekere informatie is gerapporteerd in de genoemde studie van Felling e.a. (1987).

4.4. Sociaal-structurele kenmerken

Naast de sociaal-culturele waarden zijn ook enkele sociaal-structurele kenmerken in de analyse betrokken: sexe (v0013), leeftijd (v0014), politiek stemgedrag (2)

(v0080), opleiding (v0100), klasse (3) (v0815) en kerkelijke betrokkenheid (4) (v0850).

4.5. Dataverzameling en steekproef

De verzameling van de gegevens heeft plaatsgevonden in het najaar van 1985, in het kader van het onderzoeksproject 'Sociaal-culturele ontwikkelingen in Nederland' (SOCON 85). Er is een twee-traps a-selecte steekproef onder de Nederlandse bevolking getrokken. Daartoe werd Nederland eerst in vier regio's verdeeld: noord, oost, zuid en west. Binnen deze regio's werden gemeenten geselecteerd en wel in verhouding tot de verdeling naar urbanisatiegraad. Het resultaat van deze procedure is dat de verdeling van respondenten over de combinatie van regio en urbanisatiegraad overeenstemt met de nationale verdeling in deze. Binnen de geselecteerde gemeenten werden vervolgens aselekt respondenten getrokken uit het register van de burgerlijke stand. We beschouwen de verdeling van respondenten ten aanzien van de kenmerken sexe, leeftijd en burgerlijke staat, alsook de combinatie van deze kenmerken, als een optimale benadering van de Nederlandse bevolking (zie Felling e.a., 1987: 9-10). De resultaten van de steekproef achten we dan ook generaliseerbaar naar de totale Nederlandse bevolking.

5. Omgevingsbesef van binnen bezien

We bekijken eerst de structuur van de dimensies van het omgevingsbesef. Daartoe worden de resultaten van de integrale factoranalyse, welke in bijlage 1 te vinden is, aan een nadere beschouwing onderworpen. Uit deze factoranalyse blijkt dat er in het omgevingsbesef meerdere dimensies te onderkennen zijn. Evenals in eerdere studies (Nelissen e.a., 1975; 1987) springen de dimensies offerbereidheid en actiebereidheid er zeer markant uit: ze presenteren zich op geprononceerde wijze in de factoranalyse. Dat ligt iets anders voor de houding ten opzichte van de omgeving. Die houding blijkt namelijk uiteen te vallen in twee sub-dimensies: een heeft betrek-

king op de houding tegenover de natuurlijke omgeving en de andere op de houding tegenover de gebouwde omgeving.

Opvallend zijn de relaties tussen de gevonden dimensies. De samenhang tussen actie- en offerbereidheid is betrekkelijk groot ($r=.35$). Deze beide dimensies zijn ook relatief sterk gerelateerd aan de houding tegenover de natuurlijke omgeving ($r=.26$, respectievelijk $r=.31$). De samenhang tussen deze beide dimensies en de houding tegenover de gebouwde omgeving is beduidend zwakker ($r=.17$, respectievelijk $r=.19$).

In het definitieve 'meetinstrument omgevingsbesef' zijn enkele items niet opgenomen. Het weglaten van deze items berust veelal op het meerdimensionele karakter van de item-formulering, welke via de uitgevoerde integrale factoranalyse aan het licht is gekomen.

6. Typologieconstructie

Alhoewel de samenhangen tussen de onderscheiden dimensies positief van aard zijn, zijn deze niet zodanig, dat daaruit afgeleid mag worden, dat mensen die een positieve houding ten aanzien van bijvoorbeeld de natuurlijke omgeving hebben, ook per definitie bereid zijn daarvoor een financieel offer te brengen of daarvoor actie te voeren. Om meer inzicht te krijgen in het omgevingsbesef van de Nederlanders hebben we getracht een empirische typologie op te stellen, waarin de mensen die een positieve houding hebben tegenover de natuurlijke en de gebouwde omgeving, ook bereid zijn daarvoor financiële offers te brengen, alsmede daarvoor in actie te komen, onderscheiden worden van Nederlanders voor wie zulks in mindere mate of niet het geval is. Daartoe maken we gebruik van een homogeniteitsanalyse om zodoende homogene clusters van Nederlanders te kunnen opsporen (Gifi, 1981a; 1981b; Lammers, Peters en Van der Weegen, 1986).

Zo ontdekten we een cluster van Nederlanders die op de voorgelegde items overwegend afkeurend antwoorden. Deze mensen staan al met al betrekkelijk onverschillig tegenover de omgeving. We noemen deze Nederlanders de onver-

schilligen. Deze categorie vormt 15,2% van de Nederlandse bevolking. Daarnaast ontdekten we een cluster van Nederlanders, die overwegend instemmend op de voorgelegde items reageren. We noemen hen de sensibelen: zij tonen zich immers in woord en daad gevoelig voor de omgeving. Ruim 18% van de Nederlanders behoort tot deze categorie. Tot slot troffen we Nederlanders aan, wier antwoorden afwisselend instemmend, afkeurend of neutraal zijn. Zij kenmerken zich bijvoorbeeld door een positieve houding tegenover de natuurlijke omgeving, maar zijn niet van zins daarvoor financiële offers te brengen. We noemen hen de ambivalenten: het gaat hier om het merendeel van de Nederlanders namelijk 66.3%. De percentages zijn uiteraard relatief, daar ze bepaald worden door het meetmodel. Desondanks achten we de percentages, met name wat betreft de sensibelen, zeer reëel, daar deze veel overeenkomst vertonen met andere empirische verdelingen (5).

7. Omgevingsbesef naar buiten bezien: een sociaal-culturele karakteristiek

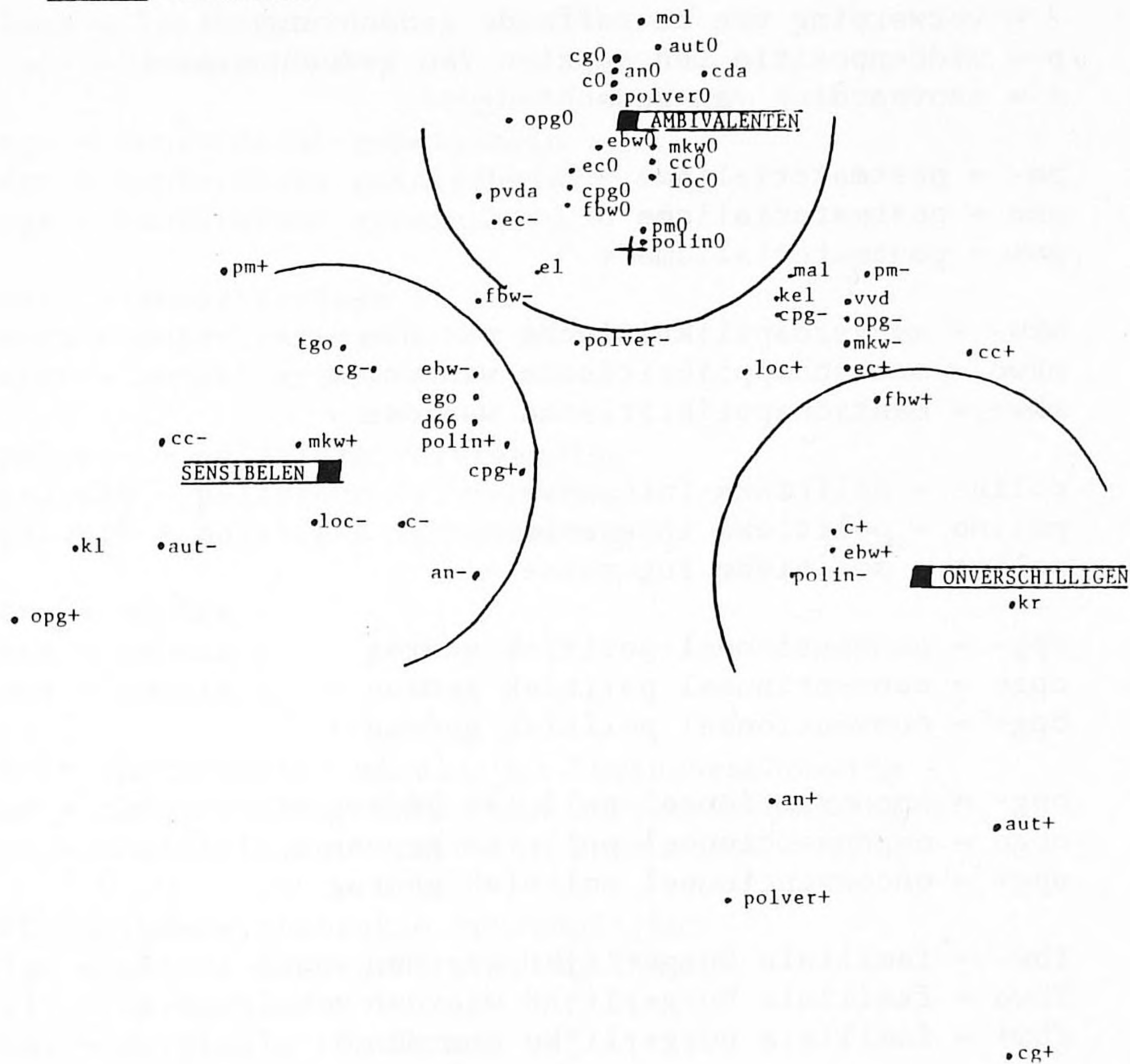
Welke kenmerken zijn nu typisch voor de sensibelen? En wat zijn nu de typische kenmerken van de Nederlanders die onverschillig staan tegenover de omgeving? Deze vragen beantwoorden we aan de hand van een grafische weergave (zie figuur 2), die via een correspondentie-analyse tot stand is gekomen.

7.1. Resultaten correspondentie-analyse

In deze grafische weergave hebben we de in paragraaf 3 besproken kenmerken verwerkt. We hebben de empirische typologie gekruistabelleerd met deze kenmerken. Deze kruistabellen staan in bijlage 2. Via correspondentie-analyse kunnen de verschillen tussen de drie typen, die in deze tabellen naar voren komen, grafisch worden weergegeven. De drie typen en de kenmerken worden dan als punten in een tweedimensionale ruimte afgebeeld. De afstanden tussen de typen geven hun onderlinge verschillen weer. De afstanden tussen de typen enerzijds en de kenmerken anderzijds kunnen geïnterpreteerd worden als de

OMGEVINGSBESEF VAN BINNEN EN NAAR BUITEN BEZIEN

Figuur 2: Totaalbeeld



Legenda bij figuur 2

- = verwerping van betreffende gedachtengoed
o = middenpositie ten aanzien van gedachtengoed
+ = aanvaarding van gedachtengoed

pm- = postmaterialisme -
pmo = postmaterialisme o
pm+ = postmaterialisme +

mkw- = maatschappijkritische waarden -
mkwo = maatschappijkritische waarden o
mkw+ = maatschappijkritische waarden +

polin- = politieke interesse -
polino = politieke interesse o
polin+ = politieke interesse +

cpg- = conventioneel politiek gedrag -
cpgo = conventioneel politiek gedrag o
cpg+ = conventioneel politiek gedrag +

opg- = onconventioneel politiek gedrag -
opgo = onconventioneel politiek gedrag o
opg+ = onconventioneel politiek gedrag +

fbw- = familiale burgerlijke waarden -
fbwo = familiale burgerlijke waarden o
fbw+ = familiale burgerlijke waarden +

ebw- = economische burgerlijke waarden -
ebwo = economische burgerlijke waarden o
ebw+ = economische burgerlijke waarden +

ec- = economisch conservatisme -
eco = economisch conservatisme o
ec+ = economisch conservatisme +

cc- = cultureel conservatisme -
cco = cultureel conservatisme o
cc+ = cultureel conservatisme +

loc- = localisme -
loco = localisme o
loc+ = localisme +

cg- = conformisme-geneigdheid -
cgo = conformisme-geneigdheid o
cg+ = conformisme-geneigdheid +

aut- = autoritarisme -
auto = autoritarisme o
aut+ = autoritarisme +

polver- = politieke vervreemding -
polvero = politieke vervreemding o
polver+ = politieke vervreemding +

an- = anomie -
ano = anomie o
an+ = anomie +

c- = christelijke wereld- en levensbeschouwing -
co = christelijke wereld- en levensbeschouwing o
c+ = christelijke wereld- en levensbeschouwing +

tgo = tweede generatie onkerkelijken
ego = eerste generatie onkerkelijken
el = ex-kerkleden
mal = marginale kerkleden
mol = modale kerkleden
kel = kern-kerkleden

kl = stemmen op kleine linkse partijen
pvda = stemmen op de PvdA
d66 = stemmen op D'66
cda = stemmen op CDA
vvd = stemmen op VVD
kr = stemmen op kleine rechtse partijen

mate waarin het kenmerk van toepassing is op het betreffende type. Als een bepaald kenmerk, bijvoorbeeld actief onconventioneel politiek gedrag, karakteristiek is voor een bepaald type Nederlander, bijvoorbeeld de sensibele, wordt dit kenmerk in de grafiek nabij het betreffende type geplaatst(6). Voor een systematische toelichting van de aard en inhoud van een correspondentie-analyse wordt verwezen naar Lammers en Pelzer (1987) en Lammers en Peters (1988).

We hebben in de plot slechts die kenmerken opgenomen die een significante samenhang vertoonden met de onderscheiden typen (7). Er bleek geen significant verband te bestaan van omgevingsbesef met de volgende sociaal-structurele kenmerken: sexe, leeftijd, opleiding en sociale klasse. En we hebben slechts die respondenten in de analyse opgenomen die alle in dit verband relevant geachte vragen beantwoord hadden (N=806).

In de plot zien we dat de sensibelen links en de onverschilligen rechts gesitueerd zijn. De ambivalenten liggen tussen beide typen in (8). Teneinde deze typen met hun eigenschappen ruimtelijk van elkaar af te bakenen, trekken we halve cirkels met een gelijke straal rond de typen.

7.2. Sensibelen

De sensibelen, wat zijn dat voor mensen? Het zijn mensen die in hoge mate genteresseerd zijn in het politieke leven en ook zeer maatschappij-kritisch zijn. Verder worden zij gekenmerkt door een actief politiek gedrag: zij participeren in zowel parlementaire als extra-parlementaire activiteiten. Zij zijn bepaald niet cultureel conservatief. Zij worden niet gekenmerkt door anomie: zij menen wel degelijk invloed te kunnen uitoefenen op de politiek en het maatschappelijk gebeuren. Zij hebben een politieke voorkeur voor D'66 en de kleine linkse partijen. Onder hen zijn relatief veel onkerkelijken te vinden. Het zal dan ook geen verbazing wekken dat zij zich distantiëren van de christelijke wereld- en levensbeschouwing. Zij nemen afstand van conventionele patronen,

getuige het geringe belang dat zij hechten aan locale verbanden (localisme) en hun weerstand tegen conformisme. Zij behoren niet tot de mensen die zo maar gehoorzamen aan autoriteiten. Zij hechten ook weinig belang aan economische burgerlijke waarden, zoals vooruitkomen in het leven. Kortom, het zijn mensen wier waarden veel verwantschap vertonen met het gedachtengoed zoals dat sedert de jaren zestig is opgekomen. Het zijn mensen die we populair zouden kunnen aanduiden als de 'achtenzestigers'; zij hangen in sterke mate de post-materialistische waarden aan.

7.3. Onverschilligen

De onverschilligen vormen in meerdere opzichten de ideologische tegenvoeters van de sensibelen. Dat blijkt bijvoorbeeld uit hun politieke voorkeur: stemmers op de kleine rechtse partijen zijn bij hen oververtegenwoordigd. Het openbare politieke leven zegt deze Nederlanders weinig: zij kenmerken zich door een geringe politieke interesse en tevens door een grote mate van politieke vervreemding en anomie. Zij voelen zich uitgesproken verwant met de christelijke levens- en wereldbeschouwing. Zij zijn erg conventioneel ingesteld: ze conformeren zich sterk en voegen zich gedwee naar autoriteiten. Zij hechten nogal sterk aan economische en familiale burgerlijke waarden. Deze Nederlanders kan men beschouwen als degenen die het meest hechten aan behoud van tradities, een samenleving gebaseerd op autoriteit en gedwee volgen van de dominante economische en politieke krachten.

7.4. Ambivalenten

De ambivalenten vallen op door hun gematigd standpunt in allerlei kwesties: zij behoren tot wat populair wel wordt aangeduid als 'de grijze massa' en 'de zwijgende meerderheid'. Het enige opmerkelijk is, dat we bij de ambivalente Nederlanders naast de CDA-stemmers, toch nog veel PvdA-stemmers aantreffen. Deze Nederlanders bevinden zich tussen de mensen met een voorkeur voor een

'open' en een voorkeur voor een 'gesloten' samenleving. Het zijn de mensen die zich in een periode van no-nonsense op hun gemak voelen: ze stellen zich weinig principieel en tegelijkertijd tamelijk pragmatisch op. Het zijn de 'tachtigers'; de mensen die in de jaren tachtig in de ban zijn gekomen van de no-nonsense cultuur.

8. Conclusies

We begonnen onze bijdrage met een beschouwing over de bedreigingen van de kwaliteit van de omgeving. In hoeverre vormen de resultaten van onze studie naar het omgevingsbesef nu een geruststelling ten aanzien van de vraag of de Nederlanders besef hebben van de aantasting en vervuiling van de omgeving? De uitkomsten zijn alles behalve geruststellend. In tegendeel: men zou misschien eerder geneigd zijn om ze alarmerend te noemen. Nog niet één op de vijf Nederlanders blijkt volgens onze omschrijving tot de sensibelen gerekend te kunnen worden. De overgrote meerderheid van de Nederlanders is als ambivalent te karakteriseren: wel een positieve houding tegenover de omgeving, maar bijvoorbeeld niet bereid daarvoor offers te brengen of actie te voeren. Daarnaast is er een kleine groep Nederlanders die als indifferent ten aanzien van de omgeving te typeren valt: de omgeving zal deze mensen een zorg zijn.

Nu blijkt het verschijnsel 'omgevingsbesef' geen geïsoleerd fenomeen te zijn; het vormt onderdeel van een patroon van sociaal-culturele waarden. Kort samengevat komt dit hierop neer: Nederlanders met een hoog omgevingsbesef blijken ook maatschappij-kritisch, politiek actief en post-materialistisch te zijn, terwijl Nederlanders met een laag omgevingsbesef erg hechten aan burgerlijke waarden, conservatief en autoritair zijn.

Hoe moet men het een en ander in breder perspectief zien? Is omgevingsbesef een belangrijke graadmeter voor ons huidige cultuurpatroon? Afgaande op studies waarin wordt gewezen op de vorming van nieuwe sociaal-culturele waarden (Inglehart, 1977; Toffler, 1981; Van Steenbergen, 1983; Van der Loo e.a., 1984) moet het zinvol wor-

den geacht om pogingen te doen om die nieuwe waarden in beeld te krijgen. Daarbij is het van belang dat ook thema's aan de orde komen waar om heen die nieuwe waarden zich groeperen. En van die thema's is ongetwijfeld de zorg voor de kwaliteit van de omgeving. Onze empirische bevindingen wijzen, in tegenstelling tot die van Inglehart (1979), uit dat de zorg voor de omgeving wel degelijk verwantschap vertoont met post-materialistische waarden. Omgevingsbesef is vanuit dit perspectief te beschouwen als een interessante graadmeter daarvoor. Het feit dat de sensibelen echter maar een beperkt deel van de Nederlanders vormt, wijst echter op de nog steeds bestaande dominantie van een materialistische cultuur. Hierbij valt zelfs aan te tekenen, dat -afgaande op ander door ons verricht onderzoek (Nelissen e.a., 1987)- het aantal mensen met een hoog milieubesef geringer is geworden dan in de jaren zeventig. Dit zou een indicatie kunnen zijn voor een zekere vermindering van mensen met post-materialistische waarden. We tekenen aan dat het wel vaker voorkomt, dat in een periode van belangrijke maatschappelijke veranderingen, er kleine golven optreden waarin wordt gepoogd oude waarden te handhaven of in ere te herstellen. Zo'n kortstondige herleving van 'conservatieve' waarden beschouwen wij als een laatste stuiptrekking van de materialistische dominantie binnen onze samenleving.

VOETNOTEN

- (1) Voor factoranalyse hanteren we de PA2-versie uit het SPSSx-pakket (Nie, 1983). We extraheren als regel enkel factoren met een verklaarde variantie groter dan 1 (zie Kim en Mueller, 1986). We reflecteren de afzonderlijke items zodanig, dat zij alle in dezelfde richting interpreteerbaar zijn. In het geval van omgevingsbesef zijn de items zodanig gereflecteerd, dat een hoge score behoud van, c.q. offer- en actiebereidheid ten behoeve van de natuurlijke en gebouwde omgeving betekent. Voordat we factorscores berekenen, substitueren we de ontbrekende scores van die respondenten die meer dan 60% van de items behorende tot een dimensie beantwoord hebben, met behulp van een enkelvoudige regressievergelijking (zie Van der Weegen, 1986). Oorspronkelijke plus gesubstitueerde antwoorden vormen de basis voor de berekening van factorscores via de 'default regression method', alsook voor de in het navolgende te rapporteren homogeniteitsanalyse (N=1661). Voor de toepassing van het probalistische scalogrammodel hebben we gebruik gemaakt van het MOKSCAL-programma. We noemen een set van items schaalbaar, indien de schaalbaarheidscoëfficiënt tenminste .30 bedraagt, de betrouwbaarheidscoëfficiënt minimaal .70 bedraagt, populariteiten van items relatief sterk gespreid zijn en de schaalbaarheidscoëfficiënt van de afzonderlijke items de waarde van .30 overschrijdt. De alhier gebruikte Mokken-schalen voldoen aan deze criteria.
- (2) Naast de relatief grote politieke partijen zoals D'66, PvdA, CDA en VVD, onderscheiden we klein links en klein rechts. Klein links omvat de PSP, PPR, CPN en EVP. Klein rechts omvat de GPV, SGP, RPF en de Centrum Partij.
- (3) Deze klassifikatie kent oorspronkelijk 10 categorieën (zie Ganzeboom e.a., 1987). In dit verband voegen we deze tien categorieën samen tot een vijftal, te weten: witte boorden werkers, kleine zelf-

standigen, agrarische werkers, geschoolde handarbeiders en ongeschoolde handarbeiders.

- (4) Deze indeling stamt van Felling e.a. (1983). Zij onderscheiden: tweede generatie onkerkelijken, eerste generatie onkerkelijken, ex-leden, marginale kerkleden, modale kerkleden en kernleden.
- (5) Wanneer we de gesommeerde Likertscores van de vier omgevingsbesef-dimensies in drie categorieën opsplitsen met gelijke klassenbreedten vinden we namelijk een percentage sensibelen van 17.2 (onverschilligen: 2.7% en ambivalenten: 80.1%).
- (6) De Nederlanders die een middenpositie innemen, hebben een factorscore, die in het gebied ligt van een standaarddeviatie boven of onder de gemiddelde factorscore. De Nederlanders die de waarden sterk afwijzen, dan wel onderschrijven hebben een factorscore die verder dan een standaarddeviatie van het gemiddelde verwijderd is. Deze indeling geldt enkel voor de factorschalen. Andere schalen zijn op inhoudelijke gronden in drie categorieën verdeeld.
- (7) Indien de Chi-kwadraat een waarde aanneemt, die correspondeert met een significantieniveau van kleiner dan .05, beschouwen we de samenhang tussen de typen enerzijds en het betreffende kenmerk anderzijds als significant.
- (8) De afstanden van de typen tot de oorsprong geven de mate van verschil weer tussen de categorieën enerzijds en de totale populatie anderzijds: dit zijn de zogenaamde Chi-kwadraat afstanden (k^2). Hieruit blijkt dat de onverschilligen ($k^2=.188$) en de sensibelen ($k^2=.135$) relatief sterk verschillen van de totale populatie, hetgeen voor de ambivalenten niet het geval is ($k^2=.007$). Hieruit valt tevens af te leiden dat aan de samenhang tussen de typen en de sociaal-culturele waarden vooral wordt bijgedragen door de onverschilligen en de sensibelen.

BIBLIOGRAFIE

- (1987), *Our common future*, Oxford.
- ADORNO, T.W., e.a. (1982), *The authoritarian personality*, New York, 1950, verkorte versie.
- CARP, F.M., R.ZAWADSKI & H.SHOKRKON (1976), Dimensions of urban environmental quality, in: *Environment and Behavior*, Vol.8, 2.
- CARSON, R. (1962), *The silent spring*, Boston.
- COMMONER, B. (1972), *Overleven we dit?*, Amsterdam.
- COTGROVE, S. & A. DUFF (1980), Environmentalism, middle-class radicalism and politics, in: *Sociological Review*, volume 28, number 2, p.333-351
- COTGROVE, S. & A. DUFF (1981), Environmentalism, values and social change, in: *British Journal of Sociology*, volume 32, number 1, p.92-110.
- DEKKERS, H. EN K. KUIJSTERMANS (1983), *Stad in beeld; een verkennende studie naar de beeldvorming van twee steden*, Tilburg.
- EHRlich, P.R. & A.H. EHRlich (1970), *Population, resources and environment: issues in human ecology*, San Francisco.
- ESTER, P. (1979), *Milieubesef en milieugedrag*, Amsterdam.
- FELLING, A., J. PETERS & O. SCHREUDER (1983), *Burgerlijk en onburgerlijk Nederland*, Deventer.
- FELLING, A. & J.PETERS (1984), Conservatisme in Nederland nader bekeken, in: *Mens en Maatschappij*, p.339-362.
- FELLING, A., J.PETERS & P. SCHEEPERS (1986), *Theoretische modellen ter verklaring van ethnocentrisme*, Nijmegen.
- FELLING, A. E.A. (1987), *Religion in Dutch society 85*, Amsterdam.

- FOKKINGA, B., W. HELMER & M. NIJPELS (1984), *De milieubeweging in Nijmegen en omstreken*, Nijmegen.
- GANZEBOOM, E.A. (1987), *Intergenerationele klassenmobiliteit in Nederland tussen 1970 en 1985*, in: *Mens en Maatschappij*, p.17-43.
- GIFI, A. (1981a), *Non-linear multivariate analysis*, Leiden.
- GIFI, A. (1981b), *HOMAL's user's guide*, Leiden.
- GLOBAL 2000 (1980), *Der Bericht an den Präsidenten*, Frankfurt a.M..
- INGLEHART, R. (1977), *The silent revolution; changing values and political styles among western publics*, New Jersey.
- INGLEHART, R. (1979), *Value priorities and social-economic change*, in: S.H. Barnes e.a., *Political action: mass participation in five Western democracies*, Beverly Hills.
- KIM, J.O. & C.W.MULLER (1986), *Factor analysis; statistical methods and practical issues*, London.
- LAMMERS, J., V. PETERS & T.VAN DER WEEGEN (1986), *Homogeniteitsanalyse*, Nijmegen.
- LAMMERS, J. & B.PELZER (1987), *Analyse van cross-sectionele data, correspondentie-analyse*, Nijmegen.
- LAMMERS, J. & J. PETERS (1988), *Achtergronden van politieke partijvoorkeuren; een toepassing van correspondentie-analyse*, in: *Sociologische Gids*, 4, p.246-267.
- LIPSEY, M.W. (1977), *Personal antecedents and consequences of ecologically responsible behavior: a review*, in: *Catalog of selected documents in psychology*, 7-3.
- LOO, H. VAN DER, E. SNEL & B. VAN STEENBERGEN (1984), *Een wenkend perspectief?, nieuwe sociale bewegingen en culturele veranderingen*, Amersfoort.

- LYNCH, K. (1960), *The image of the city*, Cambridge, 1960.
- LYNCH, K. (1981), *Good city form*, Cambridge.
- MEADOWS, D. (1972), *The limits to growth; a report for the Club of Rome*, New York.
- MEER, FR. VAN DER (1980), *Achtergronden van milieuge- drag*, Leiden.
- MEER, FR. VAN DER (1981), *Attitude en milieugedrag*, Lei- den.
- MESAROVIC, M. & E. PESTEL (1974); *Mankind at the turning point*, New York.
- MINISTERIE VAN CRM (1970), *Milieubeseffenquête*, 's-Gra- venhage.
- MOKKEN, R.J. (1970), *A theory and procedure of scale analysis*, 's-Gravenhage.
- NELISSEN, N.J.M. & L. SCHREURS (1975), *Bereid tot mi- lieubeleid?*, Maastricht.
- NELISSEN, N.J.M. E.A. (1987), *De Nederlanders en hun mi- lieu*, Zeist.
- NIE, N.H. (1983), *SPSSx user's guide*, New York.
- PIETERS, R.G.M. & TH.M.M. VERHALLEN (1986), Milieuvrien- delijk aankoopgedrag door consument, in: *Tijd- schrift voor marketing*, p.2-10.
- RATZEL, F. (1882), *Anthropogeographie oder Grundzüge der Anwendung der Erdkunde auf die Geschichte*, Stutt- gart.
- REID, L. (1965), *Ecologie*, Utrecht.
- STEENBERGEN, B. VAN (1983), *De post-materialistische maatschappij*, Amersfoort.
- STEFFEN, C. EN D.J.M. VAN DER VOORDT (1978), *Belevings- onderzoek stedelijk milieu; methoden en technieken*, Delft.
- TELLEGEN, E. (1983), *Milieubeweging*, Utrecht/Antwerpen.

TOFFLER, A. (1981), *De derde golf*, Baarn.

WEEGEN, VAN DER, T. (1986), *Korte beschrijving programmaatje MDAT2 voor substitutie van missing data*, Nijmegen.

WEIGEL, R.H. (1977), Ideological and demographic correlates of pro-ecology behavior, in: *The Journal of Psychology* 103, p.39-47.

WHITTAKER, R.H. (1972), *Communities and ecosystems*, London.

Bijlage 1: Integrale factoranalyse omgevingsbesef
-----Houding tegenover de natuurlijke omgeving

- v0757 Het beschermen van zeldzame planten en dieren is overdreven luxe.
- v0758 De ongerepte natuur hoeft voor mij niet kost wat kost behouden te blijven.

Houding tegenover de artificiële omgeving

- v0761 Wat mij betreft mogen ze oude buurten met de grond gelijk maken.
- v0762 Huizen in oude buurten moet men niet afbreken maar opknappen.

Offerbereidheid

- v0766 Om een mooiere omgeving te krijgen wil ik best wat inleveren.
- v0767 Om schone industrieën te krijgen wil ik best iets meer voor de producten betalen.
- v0769 Dat de regering de waterverontreiniging wil tegen- gaan vind ik best, maar het mag mij geen cent kosten.

Actiebereidheid

- v0770 Aan een demonstratie tegen de steeds verdergaande industrialisatie zal ik meedoen.
- v0771 Ook ik ben bereid propaganda te maken voor een sterke beperking van het gemotoriseerde verkeer.

h^2	factorladingen			
.18	.--	.--	.--	.56
.18	.--	.--	.--	.50
.27	.--	.49	.--	.--
.26	.--	-.92	.--	.--
.31	.--	.--	-.56	.--
.34	.--	.--	-.75	.--
.29	.--	.--	.58	.--
.32	.69	.--	.--	.--
.34	.62	.--	.--	.--

Bijlage 1: (vervolg)

- v0772 Deelname aan demonstraties tegen het kappen van bomen is niets voor mij.
- v0773 Ik zal het wel uit mijn hoofd laten om door middel van een ingezonden brief in een krant tegen een hoog lelijk flatgebouw te protesteren.
- v0774 Ook van mij mag verwacht worden, dat ik aanwezig ben bij protestvergaderingen tegen de vestiging van een milieuvervuilende fabriek in mijn buurt.
- v0776 Ik zal mij bij acties aansluiten, die iets tegen de zure regen proberen te doen.

Totaal verklaarde variantie: 58.9%

Correlaties tussen de factoren:

I	1.00			
II	.17	1.00		
III	.35	.19	1.00	
IV	.26	.22	.31	1.00

OMGEVINGSBESEEF VAN BINNEN EN NAAR BUITEN BEZIEN

h^2	factorladingen			
.27	-.55	.--	.--	.--
.25	-.44	.--	.--	.--
.38	.62	.--	.--	.--
.41	.64	.--	.--	.--

Bijlage 1: (vervolg)Uitgesloten items:

- v0759 In mijn ogen zal dit land steeds minder leefbaar worden wanneer wij alsmaar doorgaan met het vestigen van nieuwe industrieën.
- v0760 Mijn eigen welvaart vind ik belangrijker dan het restaureren van historische stadsdelen.
- v0763 Ik zal propaganda maken voor geboortebeperking.
- v0764 Overheidsmaatregelen om de bevolkingstoename in te tomen, mogen niet ten koste van mijn portemonnaie gaan.
- v0765 Beperking van het kindertal heeft volgens mij met de verbetering van het milieu niets te maken.
- v0768 Ik moet, omwille van het milieu, de verwarming maar een stukje lager zetten.
- v0775 Ik zal zo snel als mogelijk gebruik gaan maken van loodvrije benzine.
-

OMGEVINGSBESEF VAN BINNEN EN NAAR BUITEN BEZIEN

Bijlage 2: omgevingsbesef en sociaal-culturele kenmerken

In de eerste kolom staat de benaming van het betreffende kenmerk met de bijbehorende categorieën. In de tweede, derde en vierde kolom staan respectievelijk de onverschilligen (N=105), de inconsequenten (N=547) en de sensibelen (N=154). In de vijfde kolom staat het percentage van de betreffende categorie in de totale populatie. We percenteren verticaal. Alle opgenomen kenmerken hangen significant samen met de typologie ($\chi^2 < .05$). Ter indicatie van de mate van samenhang presenteren we Cramer's V.

	onverschil- ligen	ambiva- lenten	sensi- belen	totaal
FAMILIALE BURGERLIJKE WAARDEN				
laag	12.4	15.5	21.5	16.3
midden	54.3	66.4	68.0	65.1
hoog	33.3	18.1	10.5	18.6
Cramer's V	.12			
MAATSCHAPPIJ- KRITISCHE WAARDEN				
laag	25.7	15.5	9.2	15.7
midden	62.9	66.6	53.6	63.6
hoog	11.4	17.9	37.2	20.7
Cramer's V	.16			
ECONOMISCHE BURGERLIJKE WAARDEN				
laag	12.4	13.3	20.3	14.5
midden	58.1	72.4	67.3	69.6
hoog	29.5	14.3	12.4	15.9
Cramer's V	.12			

	onverschil- ligen	ambiva- lenten	sensi- belen	totaal
CHRISTELIJKE WERELD EN LEVENSBESCHOUWING				
laag	16.2	15.7	30.7	18.6
midden	50.5	68.2	55.6	63.5
hoog	33.3	16.1	13.7	17.9
Cramer's V	.15			
ECONOMISCH CONSERVATISME				
laag	32.4	47.3	58.2	47.4
midden	18.1	22.9	23.5	22.4
hoog	49.5	29.8	18.3	30.2
Cramer's V	.14			
CULTUREEL CONSERVATISME				
laag	4.8	17.2	41.8	20.2
midden	70.5	70.0	53.6	67.0
hoog	24.7	12.8	4.6	12.8
Cramer's V	.21			
LOCALISME				
laag	12.4	15.9	34.6	19.0
midden	69.5	72.2	54.9	68.6
hoog	18.1	11.9	10.5	12.4
Cramer's V	.15			

OMGEVINGSBESEF VAN BINNEN EN NAAR BUITEN BEZIEN

	onverschil- ligen	ambiva- lenten	sensi- belen	totaal
CONFORMISME - GENEIGDHEID				
laag	14.3	21.9	37.9	24.0
midden	56.2	70.9	53.6	65.7
hoog	29.5	7.2	8.5	10.3
Cramer's V	.20			
AUTORITARISME				
laag	6.7	15.4	40.5	19.0
midden	57.1	73.4	49.7	66.8
hoog	36.2	11.2	9.8	14.2
Cramer's V	.25			
ANOMIE				
laag	20.0	15.5	28.7	18.6
midden	56.2	75.4	58.2	69.6
hoog	23.8	9.1	13.1	11.8
Cramer's V	.14			
POLITIEKE INTERESSE				
laag	18.1	8.8	9.2	10.1
midden	57.1	69.3	57.5	65.4
hoog	24.8	21.9	33.3	24.5
Cramer's V	.11			

	onverschil- ligen	ambiva- lenten	sensi- belen	totaal
POLITIEKE VERVREEMDING				
laag	21.0	20.5	24.8	21.4
midden	54.2	70.7	59.5	66.4
hoog	24.8	8.8	15.7	12.2
Cramer's V	.13			
POSTMATERIALISME				
laag	39.0	24.7	12.4	24.2
midden	58.1	57.2	52.9	56.5
hoog	2.9	18.1	34.7	19.3
Cramer's V	.18			
CONVENTIONEEL POLITIEK GEDRAG				
laag	25.7	17.4	11.8	17.4
midden	1.0	1.6	71.2	70.2
hoog	13.3	11.0	17.0	12.4
Cramer's V	.09			
ONCONVENTIONEEL POLITIEK GEDRAG				
laag	66.6	39.7	22.2	39.9
midden	32.4	54.3	57.5	52.0
hoog	1.0	6.0	20.3	8.1
Cramer's V	.22			

OMGEVINGSBESEF VAN BINNEN EN NAAR BUITEN BEZIEN

	onverschil- ligen	ambiva- lenten	sensi- belen	totaal
KERKELIJKE BETROKKENHEID				
tweede generatie onkerkelijken	6.7	11.5	20.8	12.6
eerste generatie onkerkelijken	7.5	8.2	13.0	9.1
ex-leden	20.0	22.9	27.6	23.4
marginale leden	28.6	20.3	13.1	20.0
modale leden	16.2	22.5	15.6	20.4
kern leden	21.0	14.6	10.5	14.5
Cramer's V	.14			
POLITIEK STEMGEDRAG				
klein links	1.0	6.0	17.6	7.6
P.V.D.A.	21.0	32.7	40.5	32.7
D'66	5.7	5.9	9.2	6.5
C.D.A.	27.6	29.8	18.3	27.3
V.V.D.	35.2	21.9	12.4	21.8
klein rechts	9.5	3.7	2.0	4.1
Cramer's V	.21			